

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Jäts gamla kyrka

Jäts socken i Växjö kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av arkitekt Mikael Borgström, Ingelstad, genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Jäts gamla kyrka under våren 2007. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsmuseets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Jäts gamla kyrka

Kortfattad historik

Jäts gamla kyrka byggdes troligen på 1220-talet. Åtminstone är takstolarna dendrokronologiskt daterade till 1226. Den uppfördes i sten med ett omsorgsfullt utformat murverk under putsen, med bland annat finhuggna kvaderstenar. Det västra gavelröstet är dock av trä.

Ett spånklätt vapenhus i timmer uppfördes på den södra sidan år 1686. Detta flyttades 1796 till sin nuvarande plats på den västra gaveln. Efter att Jäts nya kyrka uppfördes 1909 fick den gamla stå och förfalla. Församlingen ville först riva kyrkan, men av Vitterhetsakademin uppmanades man behålla och vårda den. Idag har kyrkan museikaraktär och är också en av få i länet med mycket välbevarad barockinteriör.

Exteriör

Jäts gamla kyrka är en liten medeltida landsortskyrka som uppförts i sten. Den har tillbyggt vapenhus och sakristia i trä och är orienterad med koret åt öster. Torn saknas men en separat klockstapel står strax intill kyrkan.

Långhuset är litet men har både högre murverk och sadeltak. Grundformen är rektangulär och på mitten av den södra fasaden sitter ett större rundbågeformat fönster. Det omges av två mindre i olika höjd, åt väster ett litet rektangulärt i rundbågevalv i linje med det stora fönstrets solbänk och åt öster ett litet rundbågsfönster i höjd med mitten av det stora.

På den motsvarande långsidan åt norr sitter ett litet stickbågeformat fönster i ett högt placerat rundbågevalv mitt på fasaden. På gavelfasaden åt väster finns ett litet stickbågsfönster som delvis täcks av vapenhusets norra takfall. Mitt uppe på gavelröstet finns en liten rektangulär glugg i muren.

Koret är lika högre i proportionerna som långhuset och har en närmast kvadratisk grundplan. Det är bara obetydligt lägre och smalare än långhuset.

Åt söder sitter ett stort rundbågsfönster i nästan samma form och storlek som det på långhusets sydsida. Åt öster sitter ett mindre stickbågeformat fönster i ett rundbågevalv.

På korets norra sida ansluter den tillbyggda sakristian i rödfärgat trä. Den är uppförd av liggande timmer och även den nära kvadratisk i grundformen. Takfoten är låg, men byggnadskroppen ovanligt högre med sitt spetsiga sadeltak som når en bit över korets högt placerade takfot.

Sakristian har tre små rektangulära fönster, ett åt varje håll. På den östra sidan finns dessutom en separat ingång i form av en låg dörr. Denna är klädd med liggande panel som rödfärgats. Trappa saknas, istället står ett löst trappsteg av trä nedanför dörren.

Vapenhuset på långhusets västra gavel har ungefär samma proportioner och storlek som sakristian, men har dock något lägre taknock. Tillbyggnaden är inte centrerad på muren utan något förskjuten åt söder på långhusgaveln. Ingången i vapenhuset sker via dess södra sida. Dörren är mycket låg och har en kraftig tröskel i form av en syllstock. Panelen är lagd i romboid form och mörkt tjärad. En stor flat natursten ligger nergrävd i marknivån framför dörren. Vapenhuset har ett litet kvadratisk fönster på den västra sidan.

Taken på långhus, kor, sakristia och vapenhus är täckta med tjärade spån. På nocken till långhuset och koret sitter två smidda spiror med tuppar i plåt. Båda två har årtalet 1789 utstansat.

På vapenhuset och sakristian sitter vid takfoten rännor av långa klivna och urholkade trädstammar. Dessa sitter på handsmidda konsoler av järn. De större taken på långhus och kor saknar avrinningsanordningar.

Samtliga fönster på långhus och kor har gråmålade ytterbågar i trä med blyinfattade och svagt färgade katedralglas. Dessa fönster har solbänkar av flata naturstenar. De mindre fönstren på vapenhus och sakristia har rutor i ofärgat glas i gråmålade och spröjsade träbågar. På sakristian är även foder och droplister av gråmålat trä.

Fasaderna på långhus och kor är slätputsade och kalkavfärgade i vitt. Takgesimsen utgörs av mörkt tjärade brädor. Kraftigt utkragande grundstenar är synliga runt om murarna, men i övrigt är fasaderna putsade ända ner till marknivå. På den södra sidan antyder en extra kraftig grundsten under det västra av de små fönstren att där funnits en tidigare dörröppning. Där finns även en markering i putsen.

Sakristian är konstruerad av liggande timmer med släta knutar och saknar fasadbeklädnad. Ytterväggarna är rödfärgade och vilar på en låg sockel av naturstenar i kalkbruk.

Vapenhuset har en liknande grund, men med cementbruk mellan stenarna. Den är något högre och har två tydliga hörnplintar i form av större stenar. Fasaderna är klädda med mörkt tjärade spån. Flera av raderna består av figursågade spån i trappstegsform eller spetsform, vilket ger fasaden dekorativa friser.

Exteriöra förändringar

Jäts gamla kyrka har som så många andra medeltida kyrkor förändrats vid ett flertal tillfällen under årens lopp. Exteriören framstår ändå som relativt välbevarad och ger med sin lilla storlek och sina resliga spåntak ett ålderdomligt intryck.

Kyrkan hade under sina första sekler betydligt mindre fönster, samt ingången placerad på södersidan. 1686 uppfördes till denna ett vapenhus i trä. Drygt hundra år senare, 1796, flyttades vapenhuset till den västra sidan, och den tidigare ingångens valv gjordes om till ett fönster. Någon gång under detta tidsspann förstörades även de övriga fönstren till den storlek de har idag. Sakristian uppfördes år 1733.

Efter att Jäts nya kyrka invigdes 1909 fick den gamla kyrkan förfalla och var nära att rivas. Den räddades dock och det bristfälliga taket täcktes om med rött tegel. Vid en restaurering 1959 återfick sakristian och vapenhuset sina spåntak och femton år senare även långhuset och koret. Då fick även fönstren sina blyinfattade rutor och fasadens puts lagades och avfärgades. Vid den senaste exteriöra restaureringen 1999-2001 sänktes marknivån kring sockeln, putsen lagades och avfärgades, samt restaurerades fönstren.

Interiör

Vapenhuset är förhållandevis rymligt, men har lågt i tak. Dess mörka färg och det rikliga måleriet ger det en ålderdomlig prägel.

Golvet består av breda obehandlade brädor. Väggarnas synliga timmer är rikt bemålat med bibliska scener och har över fönstret ett textband med årtalet 1758. Likaså är taket målat och försett med fyra textband. Färgerna är i huvudsak röda, blåa och bruna i olika nyanser. Utmed väggarna finns fasta bänkar utan ryggstöd. I det nordvästra hörnet står en järnbeslagen träkista på golvet.

Själva kyrkorummet är litet och mycket ålderdomligt till karaktären. Det är rektangulärt till formen och tar vid direkt efter vapenhuset. Rummet sträcker sig fram till korbågen i öster. Golvet, som lutar upp mot koret, är lagt av mycket breda obehandlade brädor. I den främre delen av mittgången finns en stor lucka av brädor i fiskbensmönster, vilken leder ner till ett gravkor. Väggarna är vitkalkade med visst inslag av dekormåleri i öster. Det plana innertaket är mycket detaljrikt målat i klara färger. Det saknar taklist.

Kyrkorummet har tre fönster åt söder, ett åt norr och ett åt väster. Det är således mycket ljust för att vara en medeltida kyrka.

Inredningen består av två fasta kvarter av bänkar, som sträcker sig från den bakre väggen förbi korbågen och ända fram i koret. Där avslutas de i en rundad form framme vid altarringen. Bänkinredningen är obehandlad och av gammal typ med raka ryggstöd och korta sitsar. Fasaderna i tidig barockstil bär spår av gammal målning i bruna nyanser med blåaktiga speglar med röda växtornament och ljusare bänknumrering. I övrigt finns inslag av grönt, ljust rött och svart. Den främsta rundade delen av fasaden är enfärgat ljusgrå och har en enklare utformning i nyklassicistisk stil. Sockeln är genomgående målad i en mörkt brun porfyrimitation.

De två läktarna, den bakre och den vid norra väggen, utgör ett dominerande inslag i kyrkorummet. De är sammanbyggda i vinkel och delar fasad ut mot rummet. I det norra bänkkvarteret leder en brant trappa direkt upp till sidoläktaren och bakom det södra kvarteret en något mindre trappa till den bakre läktaren. Den senare bärs upp av tolv stående bjälkar, varav fyra närmast mittgången fasats av till åttakantiga kolonner med svagt markerade kapitäl. Dessa fyra bär spår av marmorering i vitt och blått medan de övriga har mer eller mindre tydliga spår av dekormålning i andra färger.

Sidoläktaren vilar på två stående bjälkar intill den norra väggen, korbågens norra anfang samt är i ytterkanten fäst i de tre bjälkar som är upphängda från taket. De senare är fasade med svagt markerade kapitäl och har tydliga rester av rik bemålning.

Den vinkelställda läktarfasaden har en rik bemålning och ovanligt utformade speglar.

Grundfärgen utgörs av en fri marmorering i rött, vitt, ockra och blått. De tretton speglarna har Jesus och hans lärjungar som motiv mot blågrå botten, inramade av en grön list och nedanför försedda med svartmålade namnskyltar.

Taket under läktaren är obehandlat, men delvis dekormålat med ornament i vitaktig färg.

Över kyrkorummet hänger en mässingskrona som inte elektrifierats. På den södra väggen sitter i anslutning till bänkarna gråmålade klädhängare med handskurna krokar i trä. I det nordöstra hörnet hänger en enkel psalmnummertavla. I den främre delen av det södra bänkkvarteret har en bänkrad tagits bort och ersatts med ett piano.

Triumfbågen är ganska låg med kraftiga anfangar. Över den finns dekormåleri i form av röda och svarta växtornament med en änglabild precis under taket samt ett längre bibelcitāt.

Uppe på sidoläktaren finns en längre fast bänk med ryggstöd samt en kortare intill. Dessa är målade i blågrå färg och bakom dem finns en omålad enklare sittbänk mot väggen.

De två läktarna åtskiljs av den bakre barriären som går mellan ytterväggarna. I framkanten på den bakre läktaren står den lilla orgeln. Huset är enkelt format med en fasad i klassicerande stil, krönt av en förgylld strålsol. Grundfärgen är ljust gråblå med grön marmorering i speglarna. Två mässingskandelabrar sitter på fasaden. Bakom orgelhuset står en modern mindre orgel.

Bänkarna på båda sidor om orgelhuset är av en enkel öppen typ. De är målade i grått med svarta sitsar. Tre rader står på den norra sidan och två på den södra, samt ryggstödslösa bänkar mot den bakre väggen. På bägge sidor står gracila klädhängare med handskurna krokar, målade i ljust grått.

Koret är precis som kyrkorummet ljust, tack vare det stora fönstret i söder. Själva rummet är också mycket litet och präglas av sin ålderdomliga inredning.

Golvet är lagt med brädor i fiskbensmönster och väggarna vitkalkade med viss dekormålning. Innertaket är klätt med profilerade brädor i fiskbensmönster och rikt bemålat med änglar, växtornament och i mittpartiet en ockrafärgad himmel. Den enkla taklisten är målad i blått med en röd dekorrand. I taket sitter också en liten dopklocka.

Blickfånget i koret och kyrkan utgörs av altarfönstret och dess omgärdande draperimålning i kraftiga röda och gula färger. Vid taket finns på den östra väggen en målad fris av växtornament och under den en krona.

Altaret är murat, putsat i vitt, och omges av två korbänkar bakom gråmålade fasader i klassicerande stil. På altaret står ett litet bemålat senmedeltida triumfkrucifix. Altarringen är halvrund och mycket liten i omfånget. Dess utformning bär drag av empire och målningen går i grå marmorering och grönt. Sockeln har en mörkt brun porfyrsmålning.

I den norra muren leder ett rundbågevalv in till sakristian. Dörren av enkla stående brädor är målad i ljusgrått och över den sitter två större epitafier i rikt skuren och målad barockstil. På den västra muren intill korbågen finns rester av dekormåleri i form av växtornament. Över koret hänger en mindre mässingskrona.

Sakristian är rymlig till ytan men har en mycket låg takhöjd. De tre fönstren gör den dock ljus. Golvet av obehandlade brädor sluttar något ner åt norr. Både innerväggarnas timmer och takets brädor har rika spår av målningar i kraftiga röda, vita och svarta färger. I takets norra del finns en lucka upp till vinden och i golvet en lucka av brädor i fiskbensmönster, ner till ett gravkor.

I både det nordvästra och sydöstra hörnen finns fasta skåp som målats i ljusgrått. Tre fasta bänkar finns utmed väggarna. På den norra väggen sitter en Kristusskulptur från 1700-talet och i det sydvästra hörnet ett äldre nattvardsskåp. I den östra väggen sitter ytterdörren av enkel brädkonstruktion. På ett bord står en trearmad mässingsljusstake.

Interiöra förändringar

Under medeltiden fanns inga bänkar i kyrkan. Spåren från denna tid är dock få och interiören präglas istället av barockens formspråk i måleri och snickerier.

Predikstolen tillkom 1646 och troligen är även bänkarna från denna tid. 1713 fick predikstolen sin baldakin.

Sakristian uppfördes 1733 och två år senare målades den invändigt av Carl Ruth. År 1739 byggdes sidoläktaren, avsedd för kvinnorna i församlingen.

Kyrkorummet hade tidigare varit öppet upp till takstolarna, men 1747 tillkom ett plant innertak. Två år senare målades detta och läktarfasaderna av målaren Johan Christian Zschotzscher från Växjö. 1758 målades Vapenhuset invändigt av Per Olsson och försågs med nya bänkar, nytt golv och panel.

Under 1800-talet målades stora delar av interiören, även det dekorativa måleriet, över med grå färg i klassicistisk anda. 1872 tillkom orgeln, troligen byggd av Johannes Holmqvist.

Den gamla kyrkan övergavs när den nya invigdes i början av 1900-talet. Flera av inventarierna, såsom predikstolen och dess baldakin, flyttades över till den nya kyrkan. Den gamla kyrkan räddades dock och kunde bevaras till eftervärlden.

Vid den större restaureringen 1972-74 togs åter 1700-talsmåleriet fram och konserverades.

Viktigare inventarier

Jäts gamla kyrka är här en av de med bäst bevarad barockinteriör i länet. Inredningen tillverkades och målades under 1600- och 1700-talet.

Predikstolen från 1646 och dopfunten från 1700 förvaras i Jäts nya kyrka, medan ett romanskt processionskrucifix av förgylld koppar samt flera medeltida skulpturer förvaras på Smålands museum.

Kyrkogården

Kyrkogården är relativt liten och ligger i den södra delen av byn Jät, omgiven av gamla gårdar. Landskapet är öppet med hagmarker och odlad jord, samt åt öster utsikt över Aggaåns myrmarker.

En ganska hög och kraftig stenmur omgärdar kyrkogården, kallmurad av kanthuggen natursten. Kyrkan står på kyrkogårdens norra del och gravvårdarna är koncentrerade till den södra. Grusgravar saknas men i sydvästra hörnet finns en större vård i form av en gräskulle med järnkors som inhägnats med smidda räcken, tillhörig häradshövding G. Burman.

Rygghäckar saknas och den enda planterade växtligheten består av en relativt ung krans av lövträd utmed murens insida. Hela kyrkogården är gräsbevuxen och saknar anlagda gångar.

I kyrkogårdens sydvästra hörn står klockstapeln, som härstammar från 1600-talet. Den var tidigare helt inklädd. Sittnuvarande utseende fick det efter en restaurering 1929. Dess syllar och tre hjärtsträvor är klädda med tjärade spån, liksom den klockformade huven och dess spetsiga spira. Sidosträvorna är klädda med stående täckbrädor som tjärats. Toppen kröns av en smidd spira med vindflöjel och under huven hänger den enda klockan.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Medeltida kyrkor har ofta ett brokigt förflutet och har inte sällan utsatts för genomgripande förändringar under årens lopp. Jäts gamla kyrka är inget undantag, men har ändå en mycket väl bevarad karaktär, med tyngdpunkt i 1600- och 1700-talens omdaningar.

Exteriören är mycket lite förändrad sedan 1700-talet, då vapenhuset och ingången flyttades, sakristian tillkom och de befintliga fönstren förstörades. Till det yttre är den medeltida karaktären relativt intakt trots dessa ingrepp. Dess romanska arv finns kvar i de robusta murarna, de högresta spånklädda taken och inte minst i de unika takstolarna.

På insidan har Jäts gamla kyrka en av de bäst bevarade barockinredningarna i länet. Både bänkar, läktare och det fantastiska måleriet härrör från 1600- och 1700-talen och det senare kan både dateras och knytas till tre särskilda kyrkomålare. Dekormåleriet var under en lång period övermålat då nyklassicismens enkla ideal rådde, men togs fram och konserverades vid en restaurering åren 1972-74. Denna väl sammanhållna interiör är mycket värdefull ur ett kulturhistoriskt perspektiv och bör vårdas med största försiktighet.

Jäts gamla kyrka sattes på undantag efter att den nya invigts 1909 och var till och med nära att rivas. Den räddades dock och lagades nödtorftigt för att inte helt förfalla. Den har sedan dess restaurerats ett flertal gånger och är numera återställd i ett mycket fint skick. Den är med sitt stora kulturhistoriska värde närmast att betrakta som en museikyrka även om den ännu används i viss utsträckning. Det är därför mycket viktigt att man vid framtida underhållsåtgärder tar största möjliga hänsyn till kyrkans stora kulturhistoriska värde.

Händelseregister

Kyrkans ursprungliga delar byggs under 1200-talet, troligen år 1226. Under 1600-talet tas de existerande fönstren upp eller utvidgas. Även klockstapeln tillkom under 1600-talet

1646 - Predikstol

- Nytt predikstolsfönster tas upp

1686 - Vapenhus i timmer uppförs på den södra sidan

1713 - Predikstolens baldakin tillkommer, tillverkad av Sven Segerwall, Växjö

1719 - Gravkammare under koret byggs

1733 - Sakristian uppförs

1735 - Väggar och tak i sakristian målas av Mäster Carl Ruth

1739 - Läktare för kvinnor uppförs på norra långhusväggen

1747 - Det plana innertaket tillkommer

1749 - Innertak och läktare målas av Johan Christian Zschotzscher, Växjö

1758 - Vapenhuset målas invändigt av Per Olsson och förses med nya bänkar, nytt golv och panel

1872 - Orgel, troligen byggd av Johannes Holmqvist

1796 - Vapenhuset flyttas till den västra sidan

- Den södra portens nederdel muras igen, överdelen blir fönster

1909 - Nya kyrkan vid Helgåkra invigs och den gamla överges

- Klockorna i stapeln flyttas till den nya kyrkan

- Predikstolen restaureras och överförs till nya kyrkan

1910 - Sockennämnden begär att få sälja eller riva kyrkan, vilket förhindras av

Vitterhetsakademin

- 1912 - Taken täcks med tegel
- 1924 - Klockstapeln eldhärjas efter blixtnedslag
- 1929 - Klockstapeln restaureras
- 1935 - Ny klocka köps till klockstapeln
- 1959 - Sakristians och vapenhusets tak täcks med spån
- 1969 - Resten av taken täcks med spån???
- 1972-74 - Restaurering
  - Nya tak av furuspån
  - Ytterväggarnas puts lagas och kalkavfärgas
  - Nya blyinfattade fönster med antikglas
  - Målningarna från 1749 tas fram och konserveras
  - Orgeln restaureras
- 1994 - Taken täcks med nya spån
- 1999-2001 - Yttre restaurering
  - Marknivån närmast sockeln sänks
  - Fasadernas puts lagas och kalkavfärgas
  - Fönsterbågar, blyinfattade glas och beslag restaureras

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade.

Klipparkivet vid Smålands museum: Jäts gamla kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Växjö kommun, Byggärenden, Jäts gamla kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998